

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search

<http://ageconsearch.umn.edu>

aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

No endorsement of AgEcon Search or its fundraising activities by the author(s) of the following work or their employer(s) is intended or implied.

BARBARA KUTKOWSKA¹, HENRYK ŁABĘDZKI², MIROSŁAW STRUŚ³

MODELE ROZWOJU WIELOFUNKCYJNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH NA PRZYKŁADZIE DOLNEGO ŚLĄSKA³

Abstrakt. W opracowaniu przedstawiono osiem modeli rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku. Jako podstawę konstrukcji modeli przyjęto dynamikę i poziom urbanizacji tych obszarów oraz ich wielofunkcyjność. Na podstawie przeprowadzonych badań wyodrębniono 68 gmin spełniających kryterium wielofunkcyjności, które następnie przypisano do jednego z ośmiu modeli rozwoju. Modele te dostosowano do warunków, w jakich funkcjonują dane gminy, z uwzględnieniem ich zróżnicowania. Wypracowane propozycje opierają się na założeniu, że należy tworzyć (adekwatne do lokalnych możliwości) warunki rozwoju, sprzyjające podnoszeniu poziomu rozwoju i życia obszarów peryferyjnych, tak aby ograniczyć ich marginalizację. W rezultacie opracowane modele koncentrują się na endogenicznych czynnikach rozwoju i starają się wykorzystać potencjał tkwiący w samych obszarach. Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich wymaga aktywnych działań wspierających ze strony samorządu terytorialnego zarówno na poziomie regionu, jak i gminy. Samorząd zwłaszcza powinien tworzyć warunki dla rozwoju przedsiębiorczości (np. poprzez instytucje otoczenia biznesu) oraz inwestować w szeroko pojętą infrastrukturę, w tym społeczną.

Słowa kluczowe: urbanizacja, wielofunkcyjność, obszary wiejskie, modele rozwoju, Dolny Śląsk

¹ Autorka jest pracownikiem naukowym Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (e-mail: barbara.kutkowska@up.wroc.pl).

² Autorzy są pracownikami naukowymi Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu (e-mail: henryk.labedzki@up.wroc.pl; mirosław.strus@up.wroc.pl).

³ Artykuł powstał w wyniku realizacji opracowania *Modele rozwoju dla terenów urbanizujących się w obrębie wielofunkcyjnych obszarów wiejskich w regionie Dolnego Śląska* finansowanego w ramach projektu „Analizy, badania i prognozy na rzecz Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego” (POKL. 08.01.04–02-003/08). Autorzy opracowania: prof. dr hab. Barbara Kutkowska, dr Adam Czarnecki, dr Henryk Łabędzki, dr Mirosław Struś.

WPROWADZENIE

Proces transformacji systemowej zapoczątkowany w 1989 roku spowodował konieczność dostosowania polskich rozwiązań instytucjonalnych do wymogów gospodarki rynkowej. Przemiany objęły zarówno sferę instytucjonalną, gospodarczą, jak i społeczną. Reformy realizowane na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku uwidoczniły słabość gospodarczą, społeczną i cywilizacyjną obszarów wiejskich. Równocześnie brak spójnej polityki wobec tych obszarów utrwalił, a w niektórych przypadkach nawet pogłębił niekorzystne zjawiska na obszarach wiejskich, takie jak: bezrobocie, dewastacja infrastruktury technicznej, odpływ młodych, wykształconych ludzi. W rezultacie pojawił się problem ponownego zagospodarowania potencjału obszarów wiejskich, co wymagało zastosowania adekwatnych narzędzi polityki regionalnej i gospodarczej. Równocześnie przestrzenne zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, w tym obszarów wiejskich, stało się źródłem sporów dotyczących kierunków i sposobu ich aktywizacji oraz podmiotów odpowiedzialnych za te działania.

Ekonomiści zakorzenieni w doktrynie liberalnej uważają, że proces niwelowania różnic przestrzennych nastąpi w wyniku działania mechanizmu rynkowego. Opóźnienie ekonomiczne i społeczne doprowadzi do obniżenia cen poszczególnych zasobów na danym obszarze. Niskie koszty działalności gospodarczej zachęcą przedsiębiorców do inwestowania na tych obszarach, w wyniku czego przezwyciężona zostanie niekorzystna sytuacja społeczno-gospodarcza. Równocześnie nastąpi przemieszczenie się siły roboczej do obszarów wyżej rozwiniętych, co spowoduje wzrost płac na terenach zapóźnionych i tym samym podniesie się poziom życia na tych obszarach. W skrajnej postaci filozofia taka prowadzi wręcz do eliminacji polityki regionalnej.

Odmienny pogląd prezentują przedstawiciele sięgający w swoich rozważaniach do spuścizny J.M. Keynesa. Uważają oni, że mechanizm rynkowy powoduje nieefektywne wykorzystanie zasobów zarówno w skali kraju, jak i regionów. Powoduje to konieczność szerokiej interwencji ze strony sektora publicznego w funkcjonowanie regionu. Oddziaływanie niniejsze obejmuje przede wszystkim takie obszary problemowe, jak: obszary słabo rozwinięte, zdominowane przez rolnictwo, mające peryferyjne znaczenie ze względu na warunki naturalne, położenie i historię; stare obszary przemysłowe o przewadze jednej lub dwóch branż, przeżywające kryzys w związku z postępem technologicznym; duże aglomeracje miejskie [Szlachta 1998]. Reasumując, przyczyn interwencji upatrywać należy w niekorzystnej sytuacji na rynku pracy, niskim poziomie dochodów ludności, niedorozwoju infrastruktury oraz dewastacji środowiska.

Pokłosiem tych sporów jest poszukiwanie koncepcji polityki rozwoju regionalnego i wewnątrzregionalnego, próbującego łączyć dwie przeciwstawne koncepcje: efektywność ekonomiczną i równość [Szlachta i Pyszkowski 1999]. W rezultacie ścierają się dwie koncepcje polityki regionalnej. Pierwsze podejście kładzie nacisk na wyrównywanie poziomu rozwoju regionów. Zwolennicy

tego podejścia postulują przede wszystkim wspieranie obszarów słabszych ekonomicznie. Drugie podejście podkreśla znaczenie konkurencyjności obszaru. W tym przypadku nacisk położony jest na wspieranie ośrodków wzrostu, które powinny stanowić „lokomotywę rozwoju” regionu.

Zwolennicy pierwszej koncepcji podkreślają dominującą rolę sektora publicznego w kreowaniu polityki regionalnej. Nacisk położony jest na wyrównywanie poziomu rozwoju gospodarczego regionów (funkcja modernizacyjno-rozwojowa) lub przynajmniej łagodzenie skutków społecznych istniejących nierówności. Koncepcja ta ma również zastosowanie do rozwoju wewnątrzregionalnego. Regiony, w tym także Dolny Śląsk, są silnie zróżnicowane wewnętrznie. Z reguły dobrze rozwiniętemu centrum, skupionemu wokół dominującego miasta (lub dominujących miast), towarzyszą obszary semiperyferyjne i peryferyjne. Dotyczy to w szczególności obszarów wiejskich. W rezultacie region rozwija się w różnym tempie, co w konsekwencji prowadzi do marginalizacji tych obszarów i napięć społecznych. Na marginalizację narażone są zwłaszcza obszary wiejskie, oddalone od wiodących ośrodków wzrostu, ze słabo rozwiniętą lub zdekapitalizowaną infrastrukturą techniczną i niskim poziomem kapitału społecznego i ludzkiego. Nie bez znaczenia jest także duże zróżnicowanie uwarunkowań glebowo-klimatycznych produkcji rolniczej – od najlepszych w Polsce do skrajnie niekorzystnych (tereny sudeckie) – oraz stopień uzależnienia ludności wiejskiej od działalności rolniczej.

Zgodnie z powyższymi założeniami, nacisk władz regionalnych powinien zostać położony na inwestycje, zmierzające do przełamywania barier infrastrukturalnych w regionie, oraz pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości, zwłaszcza pozarolniczej. Działania takie stworzyłyby warunki dla funkcjonowania na lokalnym rynku jednostek kreatywnych, a tym samym mogłyby osłabić drenaż intelektualny tych obszarów i przyczynić się do wzrostu kapitału ludzkiego.

Zwolennicy drugiej koncepcji rozwoju za cel nadrzędny w polityce regionalnej uznają konkurencyjność regionu. Fundamentem rozwoju regionu jest jego samodzielność. Odnosząc powyższe stwierdzenie do polityki wewnętrznej regionu, można stwierdzić, że celem działań władz regionalnych staje się wzmacnianie konkurencyjności tych obszarów, które mogą stać się ośrodkami wzrostu. Obszary te stają się beneficjentami wsparcia finansowego, w tym w zakresie inwestycji infrastrukturalnych. Działania takie wzmacniają dysproporcję między wiodącymi ośrodkami a obszarami peryferyjnymi. W rezultacie następują migracje z obszarów peryferyjnych, w tym wiejskich, do najsilniejszych ekonomicznie miast. Proces ten może rodzić różnorodne skutki, nie zawsze pożądane przez zwolenników tego podejścia, co obrazuje tabela 1.

Analizując materiały zawarte w tabeli 1, stwierdzić można, że pozytywne efekty przyjęcia rozwiązania efektywnościowego widoczne są najczęściej w długim okresie, a tym samym są one wysoce niepewne. Natomiast skutki negatywne występują stosunkowo wcześniej, a skala zmian, jakie ze sobą niosą, sprawia, iż są one trudne do odwrócenia.

TABELA 1. Pozytywne i negatywne konsekwencje podejścia efektywnościowego
TABLE 1. The positive and negative consequences of the effectiveness approach

Efekty pozytywne / szanse	Efekty negatywne / zagrożenia
1. Odptyw ludności z obszarów wiejskich może prowadzić do korzystnych przekształceń w strukturze użytkowania ziemi.	1. Odptyw ludzi młodych, wykształconych zmniejsza poziom kapitału ludzkiego i społecznego na tych obszarach.
2. Odptyw ludności z obszarów peryferyjnych obniża poziom bezrobocia na tych obszarach.	2. Inwestorzy muszą liczyć się ze wzrostem kosztów działania związanych z dodatkowymi szkoleniami pracowników.
3. Mniejsza liczba osób zmniejszy konkurencję pracowników na rynku pracy, a tym samym może spowodować wzrost płac	3. Mniejsza liczba ludności obniża popyt wewnętrzny na danym obszarze, a tym samym rynek staje się mniej atrakcyjny dla inwestorów.
4. Napływ do miast ludzi wykształconych podnosi konkurencyjność i atrakcyjność inwestycyjną tych obszarów.	4. Mniejsza liczba ludności prowadzi do ograniczania liczby placówek oświatowych, a tym samym mogą nastąpić utrudnienia w dostępie do oświaty dla młodzieży wiejskiej.
5. Skoncentrowane środki lokowane na ograniczonym obszarze dają większą efektywność, a tym samym przyczyniają się do jego szybszego rozwoju.	5. Następuje starzenie się społeczeństwa, w konsekwencji rosną wydatki samorządów na opiekę społeczną i służbę zdrowia.
6. Koncentracja zasobów finansowych i ludzkich w jednym miejscu (np. we Wrocławiu) daje szansę na uczynienie z niego ośrodka konkurencyjnego w skali krajowej i europejskiej.	6. Obszary wiejskie (łącznie z małymi miastami) mogą wejść w fazę stagnacji i schyłku, w rezultacie ludzie tam mieszkający przyjmą postawę roszczeniową w stosunku do centrum.
7. Wykształceni i doświadczeni ludzie zmęczeni życiem w mieście, korzystając z rozwoju technologicznego i możliwości pracy na odległość, wrócą do swoich rodzinnych miejscowości, stając się zaczątkiem kapitału ludzkiego i społecznego.	7. Brak impulsów do działania może doprowadzić do ukształtowania się i dziedziczenia biernej postawy, co uczyni ludzi dysfunkcyjnymi w obecnym społeczeństwie.
8. Rozwój miast sprawi, że zasięg ich oddziaływania zwiększy się, obejmując coraz to dalsze obszary wiejskie.	8. Mieszkańcy tych obszarów, jako „ofiary systemu”, mogą być podatni na działania skrajnych ugrupowań politycznych, a tym samym są potencjalnym zagrożeniem dla stabilizacji państwa.
9. Konkurencyjne centrum w przyszłości wypracuje zysk, pozwalający na finansowanie peryferii i działania na rzecz spójności regionu.	9. Napływ nisko wykwalifikowanych ludzi do miast powoduje rozwój obszarów biedy i slumsów, a tym samym wzrost przestępczości.
	10. Wzrost liczby ludności w miastach pogłębia trudności komunikacyjne i tym samym obniża jakość życia w miastach.

Równocześnie należy być świadomym faktu, że przeważającą część regionu dolnośląskiego stanowią obszary wiejskie. Tereny te zamieszkuje prawie 30% ludności województwa. Stopniowo obserwuje się proces dezagraryzacji wsi, czyli zmniejszanie się znaczenia rolnictwa w jej ekonomii, a zwłaszcza w wykorzystaniu czynnika pracy ludzkiej w produkcji rolniczej i jako podstawowego źródła dochodów ludności wiejskiej. Coraz większego znaczenia nabierają

pozarolnicze funkcje produkcyjne, a także takie, jak udostępnianie walorów przyrody poprzez świadczenie przez mieszkańców usług turystyczno-rekreacyjnych czy też funkcje rezydencjalne [Kłodziński 2010].

W strategiach rozwojowych należy zwrócić uwagę na małe uprzemysłowienie terenów wiejskich i postęp we wdrażaniu wielofunkcyjności obszarów wiejskich, w tym wielofunkcyjności rolnictwa. W sytuacji wzrastającego zapotrzebowania na żywność oraz rolnicze nośniki energii wypieranie tej formy produkcji rolnej, zwłaszcza na terenach do tego predysponowanych, nabiera coraz większego znaczenia.

Reasumując, uznać należy za pożądane wypracowanie modeli rozwoju obszarów wiejskich, pozwalających na ich aktywizację, a tym samym zapobiegających ich marginalizacji. Pamiętać jednocześnie należy, że przy kreowaniu rozwoju obszarów wiejskich, a zwłaszcza w kierunku ich wielofunkcyjności, znaczenie ma nie tylko tempo rozwoju (często dla mieszkańców niezadowalające), ale również oddolne zaangażowanie w niniejszy proces lokalnych społeczności (inicjatywy lokalne). Kapitał społeczny, instytucje i organizacje wiejskie są równie ważne, jak środki pomocowe kierowane odgórnie przez samorządy.

Rekapitułując, działania władz samorządowych powinny koncentrować się na przełamywaniu barier strukturalnych adekwatnych dla poszczególnych obszarów oraz na tworzeniu warunków do rozwoju zarówno lokalnej przedsiębiorczości, jak i integracji miejscowych społeczności celem ich aktywizacji. Jako celowe można uznać takie modele rozwoju, które wpisują się w wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz uwzględniają poziom i tempo urbanizacji tych obszarów.

WIELOFUNKCYJNY ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

Problematyka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich pojawiła się w polskiej literaturze ekonomiczno-geograficznej w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku. Wstępną koncepcję obszarów wiejskich, jako przestrzeni wielofunkcyjnej, przedstawił Kostrowicki [1976], uwzględniając przebieg zmian funkcjonalnych w podziale na miasto i wieś, od czasów historycznych do współczesnych, zwracając szczególną uwagę na ich przyczyny i efekty. Dostrzeżono wówczas istotę rozwoju wielofunkcyjnego, służącego (zwłaszcza poprzez wzrost dochodów) podnoszeniu poziomu życia ekonomicznego i kulturalnego, ludności wiejskiej. Wskazano również podstawowe, potencjalne i istniejące słabości, które mogłyby zostać – poprzez realizację koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego – przezwyciężone. Szczególny nacisk położono na racjonalne gospodarowanie gruntami i ochronę środowiska, z uwagi na kształtujące się nowe funkcje tych obszarów, w tym turystyczne.

Koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich zyskała na znaczeniu w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Zarówno na polu naukowym, jak i w sferze praktycznej stała się ona jedną z proponowanych alternatyw rozwoju tych obszarów [Stola 1991, 1992, Łoboda 1993]. Zwłaszcza że transformacja systemowa i towarzyszące jej przeobrażenia ujawniły na obszarach wiejskich

wiele negatywnych procesów społecznych i ekonomicznych. Jako antidotum na postępującą zapaść gospodarczą i marginalizację tych obszarów proponowano pobudzanie przedsiębiorczości i aktywności lokalnej w sferze pozarolniczej. Działania te służyły poprawie warunków życia ludności wiejskiej oraz restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych. Dodatkowo miały one skłonić mieszkańców wsi do stopniowego odchodzenia od pracy bezpośrednio w rolnictwie i rozwoju działalności kooperującej z rolnictwem. W konsekwencji na obszarach wiejskich miała nastąpić dywersyfikacja gospodarki, co miało ją uczynić odporniejszą na wahania koniunkturalne na rynku wewnętrznym i zewnętrznym.

W literaturze przedmiotu wielofunkcyjność obszarów wiejskich najczęściej sprowadzana jest do rangi strategii rozwoju obszarów wiejskich. Różnice polegają jedynie na zastosowanych metodach i procedurach wprowadzenia tego typu rozwoju w życie. „Wielofunkcyjność obszarów wiejskich jest strategią (typem polityki) ich rozwoju, polegającą na zróżnicowaniu ekonomiki gminy, czyli oparciu jej na różnorodnych dziedzinach gospodarowania poprzez wkomponowanie w wiejską przestrzeń coraz więcej nowych funkcji pozarolniczych. Wielofunkcyjność jest przy tym przeciwieństwem dla rozwoju monofunkcyjnego, opierającego się głównie na produkcji surowców rolniczych. Pojęcie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich nie jest jednoznaczne z procesem tworzenia nowych miejsc pracy. Wielofunkcyjny rozwój to pojęcie szersze związane z rozwojem lokalnym, przedsiębiorczością, strategicznym planowaniem rozwoju, dywersyfikacją rolnictwa, rozwojem infrastruktury itd.” [Kłodziński 1995, s. 124, 1997, s. 41]. Wielofunkcyjność podobnie przedstawiają również opracowania strategiczne w tym Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich z 2000 roku.

W ujęciu *stricte* ekonomicznym wielofunkcyjność obszarów wiejskich rozpatrywana jest stosunkowo rzadko. Niejednokrotnie sprowadza się ją wyłącznie do problemu dywersyfikacji zatrudnienia mieszkańców wsi: „...wielofunkcyjność obszarów wiejskich to wielość (różnorodność) form dochodowego wykorzystania posiadanych zasobów czynników wytwórczych, zasobów pracy kapitału ziemi zarówno w rolniczej produkcji, przetwórstwie produktów rolnych, jak i w dochodowej działalności niemającej związku z rolnictwem” [Hunek 1990, s. 8–9]. Ekonomisci abstrahują przy tym od wskazywanych przez socjologów innych funkcji społecznych, niezwiązanych bezpośrednio z ekonomią, takich jak: ochrona tradycyjnych wartości kultury materialnej i niematerialnej, ochrona krajobrazu, fauny oraz stanowiących rezerwuar ciszy i spokoju [Kaleta 1998, s. 46]. Pamiętać jednak należy, że są one istotnymi czynnikami rozwoju działalności nierolniczych.

Obowiązujący model rolnictwa europejskiego mieści się w koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi [Czudec 2009, Roszkowska-Mądra 2010, Wilkin 2010]. Ten paradygmat oparty jest na koncepcjach wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i wielofunkcyjnego rolnictwa. Obie te koncepcje wzajemnie się uzupełniają i umożliwiają realizację zasad zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, jednakże wielofunkcyjność jest „...koncepcją szerszą, obejmującą funkcję rolniczą i inne funkcje produkcyjne oraz funkcje społeczno-

-gospodarcze, środowiskowe i kulturalne realizowane przez różnych autorów na obszarach wiejskich” [Roszkowska-Mądra 2010, s. 33].

Proponowany jest również podział obszarów wiejskich na monofunkcyjne, bazujące na działalności rolniczej, i wielofunkcyjne. Od wielu lat powszechnie obserwuje się proces zmniejszania znaczenia rolnictwa w strukturze gospodarki wiejskiej [Czudec 2010, Duczkowska-Małysz 1998a]. Przekształcanie się wsi monofunkcyjnych i wielofunkcyjnych obserwować można w różnych płaszczyznach, na przykład gospodarstwa domowego związanego wyłącznie z produkcją rolniczą, które staje się podmiotem gospodarczym realizującym również inne pozarolnicze funkcje ekonomiczne. Pozyskiwanie dochodów z aktywności pozarolniczej przyczynia się do poprawy zamożności mieszkańców wsi, co przekłada się na wzrost popytu konsumpcyjnego i prowadzi do poprawy koniunktury na rynku. Rozwój wielofunkcyjności na obszarach wiejskich zależy również od walorów środowiskowych i kulturowych wsi, sprzyjających podejmowaniu aktywności gospodarczej w sferze turystyki, a także ich dogodne położenie względem szlaków komunikacyjnych [Czudec 2010, za: Spychalski 2005].

Powstawanie obszarów wiejskich o charakterze wielofunkcyjnym prowadzi do różnicowania się gmin z punktu widzenia pełnionych funkcji. O typach gmin decydują: struktura gospodarki, struktura zatrudnienia oraz walory krajobrazowo-przyrodnicze [Duczkowska-Małysz 1998b]. Przyjmując jako kryterium różnicowania gmin strukturę gospodarki, gminy podzielić można na 5 typów: rolnicze, rolniczo-przemysłowe, przemysłowe, uprzemysławiane i usługowe. Typy gmin według struktury zatrudnienia to: gminy rolnicze, gminy mieszane, gminy uprzemysławiane, gminy zurbanizowane z przemysłem, gminy zurbanizowane ubogie w przemysł, gminy przemysłowe, gminy centralne, gminy centralne uprzemysławiane. Każdemu z tych typów gmin towarzyszy odpowiedni poziom infrastruktury, charakter zabudowy, cechy środowiska przyrodniczego, charakterystyka społeczności lokalnej.

Uwzględniając walory krajobrazowo-wypoczynkowe i stopień uprzemysłowienia, wyróżnić można 8 typów gmin (tabela 2).

TABELA 2. Obszary wiejskie i typy gmin
TABLE 2. Country areas and the types of districts

Związek z przemysłem	Typ obszarów wiejskich			
	Zdominowane przez rolnictwo		Prawie pozbawione rolnictwa	
	zagospodarowane turystycznie	bez turystyki	zagospodarowane turystycznie	bez turystyki
Upzrzemysłowione	I	II	III	IV
Dalekie od upzrzemysłowienia	V	VI	VII	VIII

Źródło: Na podstawie Duczkowskiej-Małysz [1998].

Wymienione w tabeli 2 typy obszarów wiejskich można scharakteryzować następująco:

I – występuje niezwykle rzadko, bliskość przemysłu wyklucza bowiem walory turystyczne, w tym typie gmin mogą wystąpić korzystne warunki dla produkcji rolniczej, czasem także dla turystyki.

II – występuje częściej, rolnictwo znajduje tu stosunkowo niezłe warunki rozwoju, przy założeniu, że przemysł jest przyjazny dla środowiska.

III – w pobliżu przemysłu, są to preferowane obszary mieszkalne i przeznaczone na wypoczynek weekendowy, tereny na obrzeżach wielkich miast, aglomeracji miejskich lub ośrodków przemysłowych, bardzo dobra infrastruktura sprzyja ich rozwojowi z punktu widzenia możliwości spędzania tam czasu wolnego.

IV – obszary nadające się do lokalizacji przemysłu przyjaznego dla środowiska, ciągów handlowych i komunikacyjnych, dominuje w nich rolnictwo dwuza wodowe.

V – występuje niezwykle rzadko, jest to obszar intensywnego rolnictwa i turystyki, jednak korzystne ukształtowanie terenu i walory rolnicze przestrzeni produkcyjnej na ogół nie przyciągają turystów.

VI – obszary intensywnego kapitałowo rolnictwa wielkoobszarowego wysokotowarowego, mała wartość czasu wolnego powoduje, że są to gminy najbardziej predestynowane do modernizacji, w tym do zmniejszenia zatrudnienia.

VII – rozwijają się głównie dzięki napływowi turystów i lokalnym przedsięwzięciom związanym z turystyką.

VIII – obszary problemowe, gospodarczo najmniej rozwinięte, o największym bezrobociu, z rosnącymi problemami socjalnymi, które na tych obszarach wymagają rozwiązania, towarzyszy im erozja potencjału gospodarczego.

Zróźnicowanie gmin, a w rezultacie także obszarów wiejskich powoduje konieczność doboru odpowiedniego modelu rozwoju adekwatnego do aktualnych wymogów i przyszłych funkcji. W niniejszym opracowaniu za podstawę konstrukcji modeli rozwoju przyjęto: wielofunkcyjność, poziom urbanizacji oraz dynamikę urbanizacji.

CELE I METODY BADAWCZE

Celem niniejszego artykułu jest prezentacja modeli rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich na Dolnym Śląsku. W pracy przyjęto, że na kształt i dobór modelu rozwoju wpływa poziom i dynamika urbanizacji oraz wielofunkcyjność obszaru.

Analizy złożonego procesu urbanizacji dokonano za pomocą analizy czynnikowej, jednej z fundamentalnych metod analizy wielowymiarowej/wielozmiennej⁴ [Madsen i in. 2010]. Punktem wyjścia do zastosowania tej metody było stworzenie zestawu zmiennych, umożliwiających dokonanie analizy o charakterze dynamicznym. Dobór zmiennych z jednej strony zdeterminowany został do

⁴ Niewątpliwie korzyści stosowania metody analizy czynnikowej stanowiły: wysuwanie hipotez dotyczących istnienia i natury ogólnej prawidłowości kształtujących związki między zjawiskami oraz poszukiwanie i definiowanie ukrytych cech i zależności (funkcja poznawcza), zmniejszenie liczby zmiennych bez straty zawartych w nich informacji (funkcja redundacyjna), porządkowanie i klasyfikacja obiektów (funkcja delimitacyjna), sprawdzenie poprawności hipotez (funkcja weryfikacyjna) oraz opis zjawisk z punktu widzenia nowych kategorii społeczno-ekonomicznych zdefiniowanych przez czynniki główne (funkcja deskryptywna) [Panek 2002].

stępnością materiału statystycznego, a z drugiej – dążeniem do najpełniejszego opisu procesu. Wstępna selekcja pozwoliła wyodrębnić do badania głównego 12 cech⁵, z czego 4 stanowiły symptomy urbanizacji w aspekcie demograficznym, 4 w aspekcie ekonomicznym, 3 w aspekcie przestrzennym i 3 w aspekcie społecznym⁶ (tabela 3).

TABELA 3. Zmienne użyte w badaniu poziomu i dynamiki urbanizacji
TABLE 3. Variable used in the research of the level and the dynamic of urbanization

Nazwa zmiennej
Aspekt demograficzny
Odsetek ludności w wieku produkcyjnym
Współczynnik atrakcyjności migracyjnej ^a
Współczynnik dzietności kobiet w wieku rozrodczym ^b
Liczba nowo zawartych małżeństw na 1000 osób w wieku matrymonialnym ^{c,g}
Aspekt przestrzenny
Gęstość zaludnienia na km ²
Gęstość sieci wodociągowej na km ²
Odsetek nowo oddanych do użytku mieszkań w ogóle zasobów mieszkaniowych ^g
Liczba przyłączy kanalizacyjnych na 1000 mieszkań ^g
Aspekt ekonomiczny
Liczba prywatnych pozarolniczych podmiotów gospodarczych na 1000 osób w wieku produkcyjnym
Wykładnik lokalizacji przestrzennej podmiotów gospodarczych ^d
Odsetek kobiet pracujących wśród kobiet w wieku produkcyjnym ^e
Aspekt społeczny
Liczba korzystających z oczyszczalni ścieków na 1000 mieszkańców ^g
Współczynnik skolaryzacji netto dzieci w wieku przedszkolnym ^f
Liczba aptek i punktów aptecznych na 1000 mieszkańców

^a Współczynnik atrakcyjności migracji jest stosunkiem sumy napływu i odpływu migracji wewnętrznych, czyli obrotu migracyjnego, do salda migracji wewnętrznych, określanym procentowo. Obliczono go dla całego okresu badania 1995–2009, opierając się na średniej trzyletniej z 1995, 2001 i 2009 roku.

^b Współczynnik dzietności rozumiano jako liczbę urodzeń żywych na 1000 kobiet w wieku rozrodczym, czyli w wieku 15–49 lat.

^c Liczbę nowo zawartych małżeństw na 1000 osób obliczono w stosunku do liczby ludności w wieku matrymonialnym (lub inaczej – wieku zawierania małżeństw), czyli 20–29 lat.

^d Wykładnik lokalizacji przestrzennej jest stosunkiem udziału podmiotów gospodarczych gminy w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych obszarów wiejskich województwa (w tym wypadku dolnośląskiego), do udziału powierzchni gminy w ogólnej powierzchni wiejskiej województwa [Kołodziejczyk 1995]. W tym badaniu uwzględniono wyłącznie pozarolnicze (wszystkie sekcje PKD poza A i B) podmioty gospodarcze sektora prywatnego.

^e Odsetek kobiet pracujących wśród kobiet w wieku produkcyjnym uwzględniał jedynie kobiety pracujące w przedsiębiorstwach powyżej 9 zatrudnionych, co zdeterminowane zostało dostępnością danych GUS.

^f Współczynnikiem skolaryzacji netto wychowania przedszkolnego nazywano relację liczby dzieci w wieku 3–6 lat uczęszczających do przedszkoli i oddziałów przedszkolnych do ogólnej liczby dzieci w wieku 3–6 lat.

^g Biorąc pod uwagę częste wahania kierunku i skali niektórych procesów oraz zjawisk w niewielkich jednostkach terytorialnych, jakimi są gminy, wartości tych zmiennych przeliczono na średnie trzyletnie, wykorzystując dane z lat 1995, 1996 i 1997 dla 1995 roku oraz dane z lat 2007, 2008 i 2009 dla 2009 roku.

Źródło: Na podstawie Czarneckiego [2009].

⁵ Spośród 12 zmiennych destymulantami były jedynie współczynnik dzietności kobiet w wieku rozrodczym i liczba nowo zawartych małżeństw na 1000 osób w wieku matrymonialnym.

⁶ Na podstawie badań A. Czarneckiego oraz jego publikacji [2009].

Czynniki zostały wyodrębnione metodą składowych głównych. Przy wyborze liczby czynników zastosowano tzw. kryterium Kaisera, uwzględniając w dalszej analizie wyłącznie czynniki o wartości własnej powyżej 1, a więc takie, które wyjaśniały zróżnicowanie zbiorowości w największym stopniu. Następnie każdy z czynników podlegał rotacji, której wybór (spośród wszystkich dostępnych w programie STASTICA) wynikał z dążenia do otrzymania „...prostej struktury czynnikowej, czyli takiej struktury ładunków czynnikowych, której analiza i interpretacja byłaby stosunkowo nieskomplikowana” [Czyż 1971].

Kolejnym etapem było uzyskanie wskaźnika sumarycznego (tzw. wskaźnika wielkości Perkala) dla dwóch przekrojów czasowych (1995 i 2009), skonstruowanego na podstawie średniej arytmetycznej wartości czynnikowych. Następnie zestawiono ze sobą wartości dla lat krańcowych rozpatrywanego okresu, wykorzystując indeks/wskaźnik wzrostu, mierząc w ten sposób dynamikę procesu. Podsumowaniem było dokonanie klasyfikacji jednostek według wartości wskaźnika wzrostu⁷. Przedziały dla klas dynamiki wyznaczono, wykorzystując miary odchylenia standardowego (σ) i mediany ($M\in$), według następujących wzorów:

I klasa (niska dynamika): $x < M\in - 0,7\sigma$

II klasa (przeciętna dynamika): $M\in - 0,7\sigma > x < M\in + 0,7\sigma$

III klasa (wysoka dynamika): $M\in + 0,7\sigma < x$

Na podstawie stanu wiedzy w zakresie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich oraz po dokonanych przeglądzie dostępnych danych statystycznych w układzie gmin dokonano wyboru 11 wskaźników, charakteryzujących poziom wielofunkcyjności (tabela 4). Wartość wskaźników dla gmin miejsko-wiejskich i wiejskich obliczono na podstawie wyników NSP i PSR 2002 oraz danych statystycznych GUS za lata 2005 i 2009.

Przy doborze czynników uwzględniono następujące cechy:

- kierunki zagospodarowania gruntów, predyspozycje gruntów (poz. 1 i 2),
- znaczenie rolnictwa dla gospodarstw domowych (poz. 3 i 4),
- znaczenie rolnictwa i działalności pozarolniczej dla ludności rolniczej (poz. 5 i 6),
- nasilenie działalności pozarolniczych (poz. 7 i 8),
- relatywne nasilenie działalności pozarolniczych w stosunku do rolniczych (poz. 9, 10 i 11).

W badaniu przyjęto założenie, że spadek znaczenia rolnictwa w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich świadczy o wzroście ich wielofunkcyjności. Tym samym wskaźniki z pozycji 1, 3, 4 i 5 (tabela 4) są destymulantami.

Uwzględniając poziom skorelowania, dokonano wyboru ostatecznego zestawu wskaźników wielofunkcyjności według zasady: jeden wskaźnik z danej grupy. Uzasadnienie dokonanej selekcji zawiera tabeli 5.

⁷ Na podstawie badań A. Czarneckiego zawartych w opracowaniu *Modele rozwoju dla terenów urbanizujących się w obrębie wielofunkcyjnych obszarów wiejskich w regionie Dolnego Śląska*, finansowanego w ramach projektu „Analizy, badania i prognozy na rzecz Strategii Rozwoju Województwa Dolnośląskiego”.

TABELA 4. Wskaźniki wielofunkcyjności obszarów wiejskich – podstawowe charakterystyki oraz przyjęte wagi
TABLE 4. The indicators of the multi-functionality of country areas – basic characteristics and accepted weights

Lp.	Nazwa wskaźnika	Średnia arytmetyczna	Współczynnik zmienności	Waga
1	Udział użytków rolnych (2005 r.) [% pow. og.]	62,8	26	x
2	Udział obszarów chronionych (2009 r.) [% pow. og.]	17,5	142	0,15
3	Gospodarstwa z użytkownikami indywidualnym gospodarstwa rolnego (2002 r.) [% gosp. dom.]	19,9	38	x
4	Gospodarstwa utrzymujące się głównie z pracy w rolnictwie (2002 r.) [% gosp. dom.]	9,4	67	0,25
5	Gospodarstwa utrzymujące się wyłącznie z pracy w rolnictwie (2002 r.) [% gosp. dom. z użytk. gosp. rol.]	7,2	72	x
6	Gospodarstwa prowadzące działalność pozarolniczą (2002 r.) [% gosp. ind.]	14,0	27	0,20
7	Podatek od osób fizycznych i prawnych – w części stanowiącej dochód gminy (2009 r.) [zł·mieszk. ⁻¹]	363,6	58	x
8	Podatek od nieruchomości (2009 r.) [zł·mieszk. ⁻¹]	448,6	103	0,25
9	Relacja liczby jednostek zarejestrowanych w REGON (opr. sekcji A) do liczby gospodarstw rolnych powyżej 1 ha (2002 r.)	1,1	82	x
10	Podatek od osób fizycznych i prawnych – w części stanowiącej dochód gminy / podatek rolny (2009 r.)	12,2	369	0,15
11	Podatek od nieruchomości / podatek rolny (2009 r.)	15,2	394	x

TABELA 5. Uzasadnienie doboru ostatecznego zestawu wskaźników wielofunkcyjności obszarów wiejskich
TABLE 5. The reason of the final selection of the set of indicators of the multi-functionality of country areas

Grupa wskaźników (nr pozycji z tabeli 4)	Wybrano wskaźnik	Uzasadnienie
1, 2	2	Pomimo, że wskaźniki te są dość słabo ze sobą skorelowane, to jednak wskaźnik z poz. 1 jest znacznie silniej skorelowany z pozostałymi badanymi wskaźnikami. Częściowym wyjaśnieniem słabego skorelowania wskaźnika z poz. 2 są dość częste jego wartości zerowe (brak obszarów chronionych w części gmin).
3, 4	4	Są ze sobą silnie skorelowane. Źródła utrzymania (poz. 3) lepiej niż posiadanie gruntów rolnych (poz. 2) świadczą o nasileniu produkcji rolnej, a tym samym jej znaczeniu w strukturze funkcjonalnej obszarów wiejskich.
5, 6	6	Słabo ze sobą skorelowane. Jednakże wskaźnik z poz. 5 jest bardzo silnie skorelowany z wybranym powyżej wskaźnikiem z poz. 4 (wskaźnik z poz. 6 słabo) i jednocześnie silniej skorelowany z większością pozostałych wskaźników.
7, 8	8	Wskaźnik z poz. 7 jest silniej skorelowany z większością wybranych do dalszych badań wskaźników.
9, 10, 11	10	Wskaźnik z poz. 9 jest najsilniej skorelowany z wybranymi do dalszych badań wskaźnikami. Wskaźnik z poz. 10 pełniej niż wskaźnik z poz. 11 charakteryzuje rozwój funkcji pozarolniczych (uwzględnia również pracujących najemnie).

W celu obliczenia wartości syntetycznego wskaźnika wielofunkcyjności obszarów wiejskich zastosowano następujące procedury obliczeniowe:

- dokonano stymulacji wskaźnika z poz. 4 przez odwrócenie jego wartości,
- przeprowadzono standaryzację poszczególnych pięciu wskaźników składowych (częstkowych), tj. wartość wskaźnika dla danej gminy wyrażono w postaci liczby odchyłeń standardowych od jego wartości średniej dla wszystkich badanych gmin,
- zastosowano wagi dla poszczególnych wskaźników.

Następnie obliczono wartość syntetycznego wskaźnika wielofunkcyjności obszarów wiejskich, który jest sumą wartości standaryzowanych pięciu wskaźników częstkowych po uwzględnieniu ich wag. Wartość tego wskaźnika dla gmin miejsko-wiejskich i wiejskich mieści się w przedziale $<-0,81; +3,20>$. Średnia jego wartość dla gmin wiejskich wynosi $-0,13$, a dla miejsko-wiejskich $+0,18$.

Na podstawie wartości syntetycznego wskaźnika wielofunkcyjności zbiór wszystkich badanych gmin podzielono na dwie podgrupy – o wyższym i niższym poziomie wielofunkcyjności. Jako granicę podziału przyjęto wartość wskaźnika $-0,12$. Gminy o wyższym poziomie wielofunkcyjności w dalszej części opracowania nazwane zostały wielofunkcyjnymi. W efekcie spośród wszystkich badanych 133 gmin dolnośląskich za wielofunkcyjne uznano 68. Wartość syntetycznego wskaźnika wielofunkcyjności dla tych gmin mieści się w przedziale $<-0,11; +3,20>$.

Na podstawie przedstawionych powyżej wskaźników urbanizacji podzielono 68 dolnośląskich gmin wielofunkcyjnych (tabela 6), a następnie skonstruowano osiem modeli rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich (tabela 7).

TABELA 6. Poziom i dynamika urbanizacji dolnośląskich gmin wielofunkcyjnych
TABLE 6. The level and the dynamics of the urbanization of Lower-Silesians multifunctional districts

Wyszczególnienie		Dynamika urbanizacji		
		1	2	3
Poziom zurbanizowania	1	–	Gromadka, Wąsosz	Jemielno, Męcinka
	2	Międzylesie, Międzybórz, Syców, Brzeg Dolny, Węgliniec	Bolesławiec, Osiecznica, Łagiewniki, Góra, Paszowice, Janowice Wielkie, Mysłakowice, Lubawka, Bystrzyca Kłodzka, Nowa Ruda, Rudna, Wleń, Krośnice, Milicz, Twardogóra, Chocianów, Przemków, Miękinia, Żmigród, Czarny Bór, Głuszyca, Mieroszów Walim, Wołów, Sobótka, Bardo, Pieńsk	Głogów, Jeżów Sudecki, Lewin Kłodzki, Radków, Oleśnica, Grębocice, Zgorzelec
	3	Polkowice, Bogatynia	Podgórzyn, Lądek-Zdrój, Stronie Śląskie, Szczytna, Kunice, Prochowice, Gryfów Śląski, Jelcz-Laskowice, Środa Śląska, Wisznia Mała, Czernica, Długoleka, Kąty Wrocławskie, Święta Katarzyna, Ząbkowice Śląskie, Złoty Stok	Jerzmanowa, Lubin, Dobroszyce, Kobierzyce

Jak wynika z tabeli 6, najwięcej gmin dolnośląskich wykazuje zarówno przeciętny poziom urbanizacji, jak i przeciętną jej dynamikę. Specyfika Dolnego Śląska (region stosunkowo silnie zurbanizowany na tle kraju) sprawia, że tylko cztery gminy znajdują się na niskim poziomie urbanizacji, przy czym dwie z nich wykazują wysoką dynamikę tego procesu. Gminy o wysokim poziomie urbanizacji zlokalizowane są przede wszystkim w zasięgu oddziaływania wiodącej w regionie aglomeracji (Wrocławia). Dodatkowo wysoki stopień urbanizacji wykazują tradycyjne gminy przemysłowe, jak na przykład: Polkowice, Bogatynia, Lubin i Prochowice, związane z przemysłem wydobywczym. Równocześnie na Dolnym Śląsku występują gminy, których rozwój został zahamowany w wyniku restrukturyzacji przedsiębiorstw zlokalizowanych na ich obszarze, w rezultacie są one na etapie ponownej redefinicji swoich strategicznych celów rozwoju (np. Brzeg Dolny).

TABELA 7. Modele rozwoju wielofunkcyjnych gmin dolnośląskich
TABLE 7. The models of the development of Lower-Silesians multifunctional districts

Wyszczególnienie		Dynamika urbanizacji		
		1	2	3
Poziom zurbanizowania	1	Model I ekstensywny z dominującą funkcją rolniczą	Model II wychodzenia z monofunkcji rolniczej w kierunku peryferyjnego rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych i ochrony krajobrazu	
	2	Model III aktywizacji małych miast	Model IV przyspieszonej aktywizacji lokalnej	Model V rozwoju wielokierunkowego powiązanego z lokalnymi ośrodkami wzrostu
	3	Model VI restrukturyzacyjno- dywersyfikacyjny	Model VII przyspieszonego rozwoju wielokierunkowego	Model VIII równoważenia rozwoju

MODELE ROZWOJU WIELOFUNKCYJNYCH OBSZARÓW WIEJSKICH

Na podstawie poziomu i dynamiki urbanizacji oraz uwzględniając specyfikę badanych gmin, skonstruowano modele rozwoju wielofunkcyjnych obszarów wiejskich. W modelach tych położono nacisk na wykorzystanie endogenicznych czynników rozwoju. Równocześnie modele te są na tyle uniwersalne, że mogą znaleźć zastosowanie również w przypadku innych regionów. Znamienne jest, iż w przypadku rozwoju obszarów wiejskich o niskim poziomie urbanizacji nadal istotną rolę odgrywa rolnictwo. Nawet jeżeli następuje odejście od monofunkcji rolniczej w kierunku turystyki, to jednak jej rozwój nadal w znacznej mierze bazuje na rolnictwie. Nie sposób budować konkurencyjnego sektora usług turystycznych bez wykorzystania potencjału rolnictwa ekologicznego i produktów regionalnych.

Niezmiennie istotny jest wybór odpowiedniego modelu rozwoju dla obszarów o wysokiej dynamice i poziomie urbanizacji. Na tych obszarach niejednokrotnie zachodzą wykluczające się tendencje. Z jednej strony obszary te zlokalizowane są w bezpośrednim sąsiedztwie dynamicznie rozwijających się miast, a tym samym stanowią atrakcyjne tereny inwestycyjne, z drugiej strony odbywa się to kosztem nieodwracalnej utraty najlepszych jakościowo ziem. W rezultacie wbrew praktyce na obszarach tych powinno się realizować model równoważenia rozwoju.

Model I, ekstensywny z dominującą funkcją rolniczą. Model ten cechuje zarówno niski poziom zurbanizowania obszaru, jak i niska dynamika urbanizacji. Wprowadzie na Dolnym Śląsku nie występują gminy, które mogłyby wykorzystać niniejszy model rozwoju, to jednak nie można wykluczyć, że znajdzie on zastosowanie w innych regionach kraju.

Model I, ekstensywny z dominującą funkcją rolniczą, występuje przede wszystkim na obszarach peryferyjnych, oddległych od dużych ośrodków miejskich i ważniejszych ciągów komunikacyjnych. Położenie takie sprawia, że dany obszar nie korzysta z renty położenia oraz możliwości kooperacji z silnym ośrodkiem miejskim wzmacniającą atrakcyjność inwestycyjną obszaru. Oddalenie od wiodących miast i szlaków komunikacyjnych sprawia także, iż tereny te nie są atrakcyjnym miejscem lokalizowania inwestycji mieszkaniowych, a tym samym poziom ich urbanizacji jest niski.

Obszary te cechuje dominująca funkcja rolnicza, przy jednoczesnych brakach infrastrukturalnych, co ogranicza rozwój innych funkcji, zwłaszcza gospodarczych. Brak perspektyw rozwojowych powoduje odpływ młodych ludzi z tych terenów, a tym samym następuje starzenie się społeczeństwa.

Siła tych obszarów tkwi w ich peryferyjności. W przyszłości oddalenie od miast może być atutem decydującym o wyborze miejsca zamieszkania. Stosunkowo niska cena ziemi może dodatkowo wzmacniać procesy urbanizacyjne. Jednak wymagane są wcześniejsze inwestycje w rozwój lokalnej infrastruktury oraz działania zmierzające do powstrzymania migracji z tych terenów. Lokalny potencjał społeczno-gospodarczy należy wzmacniać poprzez aktywizację społeczności, na przykład w ramach programu odnowy wsi. Specyfika obszarów sprawia, że ich rozwój początkowo może opierać się wyłącznie na endogenicznych czynnikach wzrostu. Należy preferować młodych ludzi, zamierzających rozwijać rolnictwo ekologiczne. W przyszłości należy również dążyć do wykorzystania zapóźnienia przez pozyskiwanie nowych mieszkańców zdolnych do pracy na odległość, a więc mogących mieszkać w oddaleniu od miejsca pracy.

Model II, wychodzenia z monofunkcji rolniczej w kierunku peryferyjnego rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnych i ochrony krajobrazu. Model ten charakteryzuje się niskim poziomem zurbanizowania i przeciętną lub wysoką dynamiką urbanizacji. Znajduje on zastosowanie w przypadku obszarów peryferyjnych, z dużym udziałem prawnie chronionych terenów o wysokich walorach środowiskowych. Sytuacja taka powoduje, że możliwości rozwoju tych gmin są ograniczone. Obszary prawnie chronione utrudniają, a w określonych przypadkach wręcz uniemożliwiają lokalizacje potencjalnych inwestycji. Utrudniony jest także rozwój budownictwa mieszkaniowego.

Wprawdzie występowanie terenów o wysokich walorach przyrodniczych daje możliwość rozwoju turystyki, jednakże jest to sytuacja skomplikowana. Po pierwsze tereny te nie posiadają atrakcji turystycznych powszechnie znanych, będących „magnesem” dla turystów. Po drugie brakuje działań w zakresie marketingu turystycznego, promującego dany obszar. Po trzecie oddalenie od Wrocławia i braki w infrastrukturze utrudniają ruch turystyczny. Dodatkowo nadmierny rozwój turystyki może doprowadzić do degradacji terenów decydujących o atrakcyjności miejsca.

W rezultacie niniejszy model powinien być oparty na rozwoju ekoturystyki i agroturystyki adresowanej do średniozamożnego i zamożnego turysty. Oferta

musi zostać skierowana do ludzi młodych, świadomych ekologicznie, preferujących aktywny wypoczynek z dala od głównych szlaków turystycznych. Turystyka powinna mieć charakter elitarny, a nie masowy.

Lokalna produkcja powinna zaspokajać potrzeby odwiedzających i bazować na miejscowych zasobach. Uzupełnieniem dla turystyki pozostanie rolnictwo, przy czym preferowane powinny być gospodarstwa ekoturystyczne. Gospodarstwa te muszą poszerzać swoją ofertę o własną produkcję wyrobów spożywczych. Dodatkowo należy wspierać odrodzenie rzemiosła wiejskiego, zaniedbanego w procesie przemian. Podsumowując, model ten wymaga działań zmierzających do wzrostu świadomości samych mieszkańców oraz kreowania bodźców do działalności ekologicznej i rzemieślniczej.

Równocześnie specyfika obszaru, w tym potrzeba zachowania zasobów naturalnych, sprawia, że należy ograniczać rozwój budownictwa mieszkaniowego. Pamiętać przy tym należy, że turystyka, rolnictwo i rzemiosło generują ograniczoną liczbę miejsc pracy, w konsekwencji nadmierny napływ ludności może negatywnie odbić się na lokalnym rynku pracy.

Powyższy model cechuje niski poziom zurbanizowania przy jednoczesnej wysokiej dynamice urbanizacji. Model ten można stosować w przypadku gmin posiadających obszary o wysokich walorach przyrodniczych, odpowiednich do rozwoju przede wszystkim agroturystyki i ekoturystyki. Tym, co odróżnia niniejszy model rozwoju od wcześniejszego, jest poziom zagospodarowania turystycznego i wizerunek miejsca. W przypadku modelu przyspieszonego rozwoju turystyczno-rekreacyjnego obszar musi dysponować stosowną infrastrukturą turystyczną, w tym bazą noclegową. Dodatkowo gmina powinna posiadać ukształtowany, pozytywny wizerunek, czyli być rozpoznawalna i dobrze postrzegana.

Jak już wspomniano, podstawą pozarolniczego rozwoju niniejszych obszarów będzie agroturystyka i ekoturystyka. Szansą dla nich jest tworzenie wzajemnych więzi i kooperacji między gospodarstwami agroturystycznymi i wspólne zabieganie o turystów. Wynikająca z kooperacji specjalizacja gospodarstw agroturystycznych pozwoliłaby obniżyć koszty ich funkcjonowania. Docelowo wskazane byłoby utworzenie klastra agroturystycznego. Działaniom tym powinna towarzyszyć dalsza intensywna promocja obszaru oraz inwestycje w infrastrukturę.

Duży udział obszarów chronionych uniemożliwi rozwój przemysłu, zwłaszcza ciężkiego, dlatego też uzupełnieniem dla turystyki będą małe i średnie przedsiębiorstwa oraz zakłady rzemieślnicze, produkujące wyroby jednostkowe, niepowtarzalne, przeznaczone dla wymagających konsumentów. Miejscowe rolnictwo, podobnie jak we wcześniejszym modelu, docelowo powinno mieć charakter służebny względem turystyki, co determinuje jego tradycyjny charakter. Pozytywny wizerunek gmin powinien również skłonić mieszkańców dużych miast do nabywania działek rekreacyjnych na ich obszarze.

Zarówno w aktualnym, jak i poprzedzającym modelu istotnym elementem aktywizującym rozwój lokalny, jeżeli tylko pozwalają na to warunki naturalne, jest tworzenie parków geologicznych. Inicjatywy takie popierane są przez Unię Europejską, a mechanizmy wpisane w ich funkcjonowanie aktywizują lokalną

społeczność i pobudzają jej przedsiębiorczość. Jednocześnie zakłada się wzrost zainteresowania turystyką kwalifikowaną.

Model III, aktywizacji małych miast. Model ten cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania i niską dynamiką urbanizacji. Na Dolnym Śląsku, według powyższego modelu, mogą rozwijać się przede wszystkim takie gminy, jak: Międzylesie, Międzybórz, Brzeg Dolny, Syców i Węgliniec. Są to tereny o potencjalnie dobrym położeniu i określonych tradycjach gospodarczych. W rezultacie poziom ich zurbanizowania nie jest najniższy, jednak w procesie transformacji rozwój ich został zahamowany i obecnie postępuje ich marginalizacja.

Głównym zadaniem prorozwojowym jest ponowne wyzwolenie przedsiębiorczości wśród lokalnej społeczności. Jednym z możliwych rozwiązań aktywizujących przedsiębiorczość jest utworzenie Wiejskich Inkubatorów Przedsiębiorczości, opartych na współpracy Uniwersytetu Przyrodniczego, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Dolnośląskiego i gmin. Istota przedsięwzięcia sprowadzałaby się do wykorzystania wiedzy i doświadczenia pracowników naukowych oraz istniejącej infrastruktury wiejskiej, będącej w gestii urzędów gmin. Możliwość wykorzystania na przykład świetlic wiejskich, jako miejsca prowadzenia działalności gospodarczej, umożliwiłaby aktywizację ludności na najniższym szczeblu oraz ograniczałaby koszty funkcjonowania przedsiębiorstwa. Przedsiębiorstwa funkcjonujące w jednym miejscu powinny wykazywać większą skłonność do kooperacji, a tym samym budować pożądane we współczesnej gospodarce powiązania sieciowe. W przypadku braku infrastruktury należałoby zwalniać z podatku od nieruchomości przedsiębiorców, którzy zakładaliby mikroprzedsiębiorstwa we własnych lokalach.

Działania te powinny ponownie wyzwolić lokalną przedsiębiorczość na obszarach wiejskich, a poprzez wzajemną kooperację budować konkurencyjność całego obszaru. W dominującym ośrodku gminnym inkubator przedsiębiorczości mógłby dodatkowo funkcjonować w strukturach urzędu gminy, wykorzystując istniejący niezagospodarowany majątek. W przypadku rolnictwa należy preferować duże gospodarstwa towarowe, kooperujące z powstającymi miejscowymi przedsiębiorstwami z branży przetwórstwa rolnego.

Model IV, przyspieszonej aktywizacji lokalnej. Model ten cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania i przeciętną dynamiką urbanizacji. Zastosowanie znajduje przede wszystkim w przypadku gmin posiadających potencjał gospodarczy i społeczny, który należy właściwie wykorzystać. Szansą dla tych obszarów jest przede wszystkim rozwój infrastruktury technicznej z wykorzystaniem środków unijnych. Infrastruktura ta powinna z jednej strony podnieść poziom życia mieszkańców, a z drugiej usprawnić połączenia komunikacyjne z najważniejszymi ośrodkami gospodarczymi i akademickimi regionu.

Położenie tych obszarów sprawia, że będą się one rozwijać przede wszystkim na podstawie lokalnych przedsiębiorstw kooperujących między sobą. Wskazane byłoby również pozyskanie wiodącego inwestora zewnętrznego, który zainicjowałby współpracę. Pamiętając, że przedsiębiorczość jest dobrem komplementar-

nym, stwierdzić należy, iż najlepszy efekt przyspieszenia rozwoju można osiągnąć dzięki kooperacji przedsiębiorstw. Dlatego też szansą rozwoju tych obszarów są sieci, będące potencjalnym źródłem efektów mnożnikowych.

Wprawdzie skupiska firm wymagają najczęściej wystąpienia efektu aglomeracji, jednak należy także dążyć do ich powstania na terenach peryferyjnych i semiperyferyjnych. Przy rozwoju powinna zostać wykorzystana tradycja lokalnej przedsiębiorczości, wpływająca niejednokrotnie na specjalizację branżową. Na bazie tego doświadczenia preferowane byłoby tworzenie klastrów, na przykład producentów stolarki okiennej czy mebli. Możliwe jest także tworzenie klastrów turystycznych. Kształtowaniu się takich formalnych i nieformalnych powiązań gospodarczych służą inkubatory przedsiębiorczości, w tym proponowany Wiejski Inkubator Przedsiębiorczości oraz strefy aktywności gospodarczej. Również rolnictwo powinno wspierać przyspieszony rozwój obszarów. Preferowane powinny być duże gospodarstwa towarowe, z którymi mogłyby kooperować przedsiębiorstwa z branży przetwórstwa rolnego.

Model V, rozwoju wielokierunkowego powiązanego z lokalnymi ośrodkami wzrostu. Model ten cechuje się przeciętnym poziomem zurbanizowania oraz wysoką dynamiką urbanizacji. Jest on adekwatny do rozwoju obszarów wiejskich zlokalizowanych w sąsiedztwie stosunkowo dużych miast, dysponujących potencjałem gospodarczym. Rozwój tych terenów organicznie związany jest z pozycją dominującego miasta. Stanowią one dla miasta w dużej mierze zaplecze siły roboczej. Jednocześnie sąsiedztwo to umożliwia lokalnym przedsiębiorstwom nawiązywanie więzi kooperacyjnych z podmiotami zlokalizowanymi w mieście, w tym w utworzonych strefach aktywności gospodarczej, parkach przemysłowych i inkubatorach przedsiębiorczości. Bliskość ważnego ośrodka miejskiego umożliwia mieszkańcom zdobycie wyższych kwalifikacji, włącznie z ukończeniem szkoły wyższej. Wyższe kwalifikacje dają szansę na inwestycje zewnętrzne na tych obszarach.

Działania lokalnych władz powinny koncentrować się na aktywizowaniu miejscowych przedsiębiorców i umożliwianiu im współpracy z podmiotami zlokalizowanymi w mieście. Przedstawione powyżej rozwiązanie docelowo powinno doprowadzić do powstania najbardziej pożądanej formy organizacji przemysłu, jaką jest tzw. okręg Marshalla. Opiera się on na małych i średnich przedsiębiorstwach, pozostających w zależnościach kooperacji i konkurencji. Liczne środowisko konkurujących podmiotów oraz wykwalifikowany i mobilny personel, gwarantujący dyfuzję wiedzy przekształcającej się w dobro klubowe, zapewniają rozwój obszaru. Samorząd terytorialny musi silnie zaangażować się w rozwój terytorium, tworząc otoczenie instytucjonalne, ułatwiające działania sektora prywatnego. Szansą dla rozwoju tych terenów jest również budownictwo mieszkaniowe związane z niższymi cenami gruntów. Na obszarach tych powinno rozwijać się także intensywnie rolnictwo, zaopatrujące w żywność ośrodki miejskie.

Model VI, restrukturyzacyjno-dywersyfikacyjny. Model ten cechuje się wysokim poziomem zurbanizowania oraz niską dynamiką urbanizacji. Z przepro-

wadzonych badań wynika, że niniejszy model rozwoju adekwatny jest dla gmin Bogatynia i Polkowice. Wysoki stopień zurbanizowania tych gmin wynika przede wszystkim z rozwoju przemysłu wydobywczego (węgla brunatnego i miedzi). Przedsiębiorstwa, działające w branżach wydobywczej i przetwórczej węgla i miedzi, przez lata były atrakcyjnym pracodawcą i przyciągały pracowników z innych terenów Dolnego Śląska i kraju. Model ten znajduje zastosowanie także do innych regionów w Polsce, tam gdzie dominuje monokultura gospodarcza, związana zwłaszcza z przemysłem wydobywczym i ciężkim.

Potrzeba opracowania nowego modelu rozwoju dla tych obszarów wynika ze stopniowego wyczerpywania się istniejących zasobów oraz z widocznych dążeń do preferowania rozwiązań przyjaznych dla środowiska naturalnego, co może skutkować spadkiem popytu na tradycyjne surowce, na przykład węgiel. Dodatkowo historia Zagłębia Wałbrzyskiego jasno wskazuje, z jakimi problemami ekonomicznymi i społecznymi mogą borykać się lokalne i regionalne władze, jeżeli odpowiednio wcześniej nie opracują i nie wdrożą alternatywnych ścieżek rozwoju.

Atutem tych obszarów jest wysoki poziom zurbanizowania oraz doświadczenie lokalnej społeczności zdobyte w pracy poza rolnictwem. Warunki takie stwarzają przede wszystkim możliwość rozwoju przemysłu na tych obszarach. Działania takie pozwoliłyby wykorzystać dotychczasowe kwalifikacje mieszkańców oraz zaoszczędziłyby niepokoju, jaki towarzyszy radykalnemu przekwalifikowaniu się pracowników. Charakter dotychczasowej działalności gospodarczej na tych obszarach sprawi, że społeczeństwo będzie prawdopodobnie mniej skłonne do protestów przeciwko nowym inwestycjom w imię ochrony środowiska. Pożądaną działalnością władz w celu dywersyfikacji gospodarki jest zabieganie o tworzenie podstref specjalnych stref ekonomicznych oraz powoływanie lokalnych (gminnych) stref aktywności gospodarczej. Ważne jest również, aby lokalne władze preferowały inwestycje typu „brownfield”, pozwalające zagospodarować już istniejący majątek, równocześnie chroniąc go (np. poprzez nowe przeznaczenie) od dewastacji. Majątek taki jest niejednokrotnie spuścizną historyczną tych obszarów i jako taki powinien pozostać zachowany dla przyszłych pokoleń.

Specyfika tych obszarów sprawia, że dalsza ich urbanizacja nie jest wskazana, gdyż można przypuszczać, że nawet intensywny rozwój przemysłu na tych obszarach nie zrekompensuje ostatecznie utraty miejsc pracy związanych z ograniczaniem działalności dominujących branż. Nasilenie obecnie procesów urbanizacyjnych mogłoby doprowadzić w przyszłości do wzrostu bezrobocia.

Model VII, przyspieszonego rozwoju wielokierunkowego. Model ten charakteryzuje się wysokim poziomem zurbanizowania i przeciętnym poziomem dynamiki urbanizacji. Obszary rozwijające się według tego modelu zlokalizowane są wokół najważniejszych miast regionu (zwłaszcza Wrocławia) oraz przy istotnych arteriach komunikacyjnych. Wysoki poziom zurbanizowania jest następstwem długotrwałej współpracy z ośrodkiem miejskim. Równocześnie przeciętne tempo urbanizacji wynika z faktu, że obszary te nie były preferowane przy wyborze lokalizacji inwestycji oraz miejsca zamieszkania. Jednak w miarę jak wyczerpują się tereny preferowane przez inwestorów, rośnie znaczenie tych obszarów. Zjawisko to będzie się nasilać,

a więc nastąpi przyspieszony rozwój tych terenów. Rozwój ten jest nierozdzielnie związany także z rozwojem ośrodka wiodącego. Gminy korzystają z potencjału centrum oraz z chłonności jego rynku. Na obszarach tych w pierwszej kolejności powinien rozwijać się przemysł, systematycznie wypierany z wiodącego ośrodka miejskiego. Przemysł ten będzie otaczał pierścieniem miasto. W drugiej kolejności rozwijane będą usługi, jednak niezwiązane z wysokimi technologiami. Działania władz powinny koncentrować się na tworzeniu gminnych stref aktywności gospodarczej oraz podstref specjalnych stref ekonomicznych. Równocześnie szansą na rozwój jest także budownictwo mieszkaniowe. Znaczenie rolnictwa systematycznie będzie ograniczane, co jest wskazane i celowe.

Model VIII, równoważenia rozwoju. Model ten charakteryzuje się wysokim poziomem zurbanizowania oraz wysoką dynamiką urbanizacji. Powinien być on realizowany przede wszystkim na obszarach zlokalizowanych w sąsiedztwie najważniejszych ośrodków miejskich oraz przy głównych węzłach komunikacyjnych. Można pokusić się o stwierdzenie, że obejmuje on przede wszystkim obszary wiejskie wchodzące w skład aglomeracji miejskich. Gminy te korzystają z renty położenia. Dodatkowo ich sytuację kształtuje efekt synergii, jaką daje potencjał miasta i sieci komunikacyjnej.

Model ten może być wdrażany w sytuacji, gdy gmina kooperuje z miastem i korzysta z jego zasobów, zwłaszcza ludzkich. Sprawia to, że obszar jest atrakcyjny zarówno dla inwestorów działających w tradycyjnych branżach, jak i dla firm wysokich technologii oraz przedsiębiorstw usługowych. Równocześnie gminy mogą podnosić swoją atrakcyjność inwestycyjną przez tworzenie gminnych stref aktywności gospodarczej oraz lobbowanie za powołaniem podstref specjalnych stref ekonomicznych. Korzystna lokalizacja sprawia również, że gminy mogą tworzyć parki technologiczne, korzystając z potencjału szkół wyższych. Lokalizacja przy najważniejszych ciągach komunikacyjnych sprzyja rozwojowi firm logistycznych oraz centrów handlowo-rekreacyjnych.

Reasumując, w zakresie gospodarki rozwój gmin powinien opierać się na pozyskiwaniu inwestorów zewnętrznych, w tym zagranicznych. Równocześnie należy wspierać rozwój budownictwa mieszkaniowego i w tym celu przekształcać grunty rolne. Rozwój budownictwa mieszkaniowego zwiększa dochody gmin z tytułu podatku od nieruchomości oraz z udziału w podatku PIT. Tym samym stabilizuje dochody własne gminy i zwiększa jej możliwości inwestycyjne. Pamiętać jednak należy, że rozwój ten nie może prowadzić do przekształcenia gminy w „sypialnię” miasta, dlatego też tak ważne jest tworzenie nowych miejsc pracy. W przypadku rolnictwa wskazana jest jego marginalizacja związana z przekształcaniem gruntów na cele gospodarcze i mieszkaniowe.

PODSUMOWANIE

Rekapitułując, stwierdzić należy, że rozwój wielofunkcyjnych obszarów wiejskich powinien zostać dostosowany do potencjału tkwiącego w danym obszarze. Zróżnicowanie Dolnego Śląska sprawia, że nie można zastosować jednego modelu

rozwoju adekwatnego dla całego regionu. Poszczególne obszary znajdują się na różnym poziomie zurbanizowania oraz wykazują odmienną dynamikę urbanizacji. Dodatkowo znajdują się one na innym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, dlatego też zaproponowano odmienne kierunki ich rozwoju.

Rozwój poszczególnych obszarów powinien opierać się na wewnętrznych czynnikach wzrostu. Nie można przy tym abstrahować od lokalnego potencjału, wynikającego z dotychczasowego doświadczenia. Przy konstruowaniu modeli kierowano się nadrzędnym celem, którym jest zapobieżenie marginalizacji tych obszarów przez podniesienie poziomu życia na nich i przyspieszenie ich rozwoju, ale z poszanowaniem miejscowych uwarunkowań.

W rozwoju aktywnie powinny uczestniczyć lokalne oraz regionalne władze samorządowe. Ich udział powinien sprowadzać się przede wszystkim do kreowania korzystnych warunków rozwoju poprzez jego planowanie, finansowanie i wspieranie. Ważne jest, aby władze samorządowe tworzyły instytucje otoczenia biznesu o zasięgu lokalnym i regionalnym, które pobudzałyby miejscową przedsiębiorczość i tym samym stymulowały jej rozwój.

BIBLIOGRAFIA

- Czarnecki A., 2009: *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa. IRWiR PAN, Warszawa.
- Czudec A., 2009: *Ekonomiczne uwarunkowania rolnictwa wielofunkcyjnego*. Prace Nauk. Wydz. Ekonomii Uniw. Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania 6, Rzeszów.
- Czudec A., 2010: *Czynniki kształtujące konkurencyjność regionu górskiego (na przykładzie polskich Karpat)*. URZ, Rzeszów.
- Czyż T., 1971: *Zastosowanie metody analizy czynnikowej do badań ekonomicznej struktury regionalnej Polski*. Prace Geograficzne IG PAN 92. IG PAN, Warszawa.
- Duczowska-Małysz K., 1998a: *Rolnictwo – wieś – państwo*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa: 45–69.
- Duczowska-Małysz K., 1998b: *Typologia obszarów wiejskich – kryteria delimitacji w świetle doświadczeń krajów Unii Europejskiej*. W: *Przekształcenia obszarów wiejskich Makroregionu Południowo-Zachodniego*. T. 1. Red. Z. Więckowicz. Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław.
- Hunek T., 1990: *Wielofunkcyjność rolniczego gospodarstwa domowego w strategii rozwoju wsi i rolnictwa*. „Wieś i Rolnictwo” 3: 8–9.
- Kaleta A., 1998: *Obszar wiejski i koncepcje jego rozwoju*. W: *Rozwój obszarów wiejskich w perspektywie integracji z UE*. FAPA, UMK, SGGW, Toruń.
- Kłodziński M., 1995: *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju gmin*. W: *Wieś i rolnictwo w okresie transformacji systemowej*. Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa. IRWiR PAN, Warszawa.
- Kłodziński M., 1997: *Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich*. W: *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Kłodziński M., 2010: *Główne funkcje polskich obszarów wiejskich z uwzględnieniem dezagryzacji wsi i pozarolniczej działalności gospodarczej*. W: *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce*. „Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu” 4 (24): 9–28.
- Kołodziejczyk D., 1995: *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*. „Wiomości Statystyczne” 3: 23–26.
- Korenik S., 2003: *Dysproporcje w rozwoju regionów Polski – wybrane aspekty*. Wydaw. AE we Wrocławiu, Wrocław.

- Kostrowicki J., 1976: *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*. Przegląd Geograficzny XLVIII, 4: 176.
- Łoboda J., 1993: *Przemiany i funkcjonowanie sieci osadniczej regionu*. W: *Przestrzenne problemy rozwoju społeczno-gospodarczego Sudetów*. „Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Geograficzne” 58, 1343: 11–32.
- Madsen M.F., Pilgaard Kristensen S.B., Fertner Ch., Gravsholt Busck A., Jorgensen G., 2010: *Urbanisation of rural areas: A case study from Jutland, Denmark*. „Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography” 110 (1): 47–63.
- Narodowe Spisy Powszechne 2002. GUS, Warszawa (www.stat.gov.pl).
- Okuniewski J., 1994: *Bezrobocie a pozarolnicze funkcje wsi*. W: *Wielofunkcyjny rozwój wsi w aspekcie przewyższenia przeludnienia agrarnego*. „Zeszyty Naukowe AR im. H. Kołłątaja w Krakowie” 8–9 XII 43: 202.
- Pakt dla rolnictwa i obszarów wiejskich. Szanse i zadania*, 2000. Krajowe Stowarzyszenie Sołtysów.
- Panek T., 2002: *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Materiały do zajęć*. SGH, Warszawa (<http://www.sgh.waw.pl/instytuty/isd/publikacje>).
- Powszechny Spis Rolny 2002*. GUS, Warszawa (www.stat.gov.pl).
- Roszkowska-Mądra N., 2010: *Obszary wiejskie o niekorzystnych warunkach gospodarowania w aspekcie ich zrównoważonego rozwoju*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Rozwój regionalny jako element strategii społeczno-gospodarczej Polski w latach 2000–2006*, 1999. Red. J. Szlachta, A. Pyszkowski. „Polska Regionów” 6: 75.
- Spychalski G., 2005: *Mezoeconomiczne aspekty kształtowania rozwoju obszarów wiejskich*. IRWiR PAN, Warszawa.
- Stola W., 1987: *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski: próba metodyczna*. IGiPZK PAN, Warszawa.
- Stola W., 1991: *Zróżnicowanie funkcjonalne gmin Polski*. „Przegląd Geograficzny” 63, 3–4: 284–296.
- Stola W., 1992: *Struktura funkcjonalna wsi polskiej*. „Biuletyn KPZK PAN” 158: 59–71.
- Szlachta J., 1998: *Rozwój regionalny Polski w warunkach transformacji gospodarczej*. Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa.
- Wilkin J., 2009: *Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska*. „Wieś i Rolnictwo” 4 (145): 9–28.
- Wilkin J., 2010: *Wielofunkcyjność rolnictwa – nowe ujęcie roli rolnictwa w gospodarce i społeczeństwie*. W: *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunek badań, podstawy metodologii i implikacje praktyczne*. Red. J. Wilkin. IRWiR PAN, Warszawa.

MODELS OF THE DEVELOPMENT OF MULTIFUNCTIONAL RURAL AREAS – THE EXAMPLE OF LOWER SILESIA

Abstract. The paper presents eight models of the development of multifunctional rural areas in the region of Lower Silesia. The factors adopted to serve as the basis for the models' construction were the dynamics and the level of urbanisation of these rural areas as well as their multifunctional character. The results of the conducted research permitted to distinguish 68 communes meeting the criterion of multi-functionality which were, next, attributed to the individual development models. The eight available models were adapted to suit the different conditions in which the given communes had to function. The worked-out proposals are based on the assumption that it is necessary to create (in accordance with local possibilities) development conditions conducive to raising the level of development and the quality of life in peripheral areas in order to limit their marginalization. The constructed models focus, as a result, on the endogenous factors of development and try to use the potential

possessed by these areas. The multifunctional development of rural areas requires active support on the part of self-governments both at the regional and local level. Local governments should, in particular, create conditions for the development of entrepreneurship (e.g. through institutions of the business environment) and invest in broadly understood infrastructure, social infrastructure included.

Key words: urbanization, multi-functionality, rural areas, development models, Lower Silesia